

Д. О. ДОБРОПОЛЬСЬКА
(Київ, Україна)

ПОНЯТТЯ КОГНІТОСФЕРИ. КОГНІТОСФЕРА ТЕРМІНОЗНАВСТВА ЯК ФРАГМЕНТ КОГНІЦІЇ У НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Визначено поняття “когнітосфера”, яке сьогодні поступово входить до наукового обігу, проаналізовано суміжні з ним поняття. Розкрито поняття “когнітосфера термінознавства” та його місце у парадигмі наукового знання. Окреслено когнітосферу термінознавства як фрагмент наукових знань.

Ключові слова: когнітосфера, когнітосфера термінознавства, картина світу, наукова картина світу.

Поняття “когнітосфера” сформувалося нещодавно. Якщо поняття “когнітивний простір”, “когнітивна база” та суміжні з ними “концептосфера”, “концептуальна картина світу”, “концептуальна система” вже розпрацьовані в мовознавстві (С. А. Аскольдов [2], А. Вежицька [6], В. Л. Іващенко [13], В. І. Карасик [15], В. В. Красних [18], Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина (КСКТ), Д. С. Лихачов [23], О. О. Селіванова [26], В. А. Маслова [24]), то поняття “когнітосфера”, яке сьогодні поступово входить до термінологічного вжитку, ще не знайшло ґрунтовного висвітлення в наукових працях. Хоча його чіткої дефініції ще немає, проте науковці послуговуються ним у своїх працях: В. Л. Іващенко (*когнітосфера художньої культури, науково-мистецька когнітосфера* [13], *науково-культурна когнітосфера* [14]), Л. Ф. Борсук (*когнітосфера термінів менеджменту*) [4], О. В. Антонова (*когнітосфера людей*) [1], Е. Ф. Серебренникова (*когнітосфера*) [27], Р. Д. Керимов (*когнітосфера*) [16], В. П. Зінченко (*когнітосфера*) [17].

Із поняттям “когнітосфера” певною мірою корелюють поняття “когнітивний простір” (віднаходимо у Д. Б. Гудкова на означення простору поведінки й розумової діяльності мовця та слухача [9]), “індивідуальний когнітивний простір” (В. В. Красних послуговується ним на означення певним чином структурованої сукупності знань і уявлень, якими володіє будь-яка (мовна) особистість, а поняття “колективний когнітивний простір” дослідниця використовує на означення певним чином структурованої сукупності знань і уявлень, яким володіють усі особистості, що належать до того чи іншого соціуму [18, с. 61]), “когнітивна база” (наприклад, у В. А. Маслової на означення певним чином структурованої сукупності обов'язкових знань того чи іншого лінгвокультурного суспільства, якою володіють усі носії мови [24]). Б. Ньюбі проводить паралель між когнітивним та інформаційним простором. *Когнітивний простір* науковець окреслює як безліч концепцій і відношень між ними, що здійснює людський розум. На дум-

ку дослідника, він є однією з частин людського пізнання, і особливо доступними для зовнішніх вимірювань, не дає точного визначення процесам міркування, методам взаємодії із зовнішніми подразниками, пам'яті або іншим людським пізнавальним процесам, що можуть становити потенційний інтерес [32]. Як поліструктурне утворення, що містить когнітивні, семантичні, прагматичні, семіотичні, психолінгвістичні, психофізіологічні конституенти, які, з одного боку, забезпечують його багаторівневу складну організацію, а з другого – слугують фільтрами (або векторами переломлення) під час передавання інформації в процесі комунікації, визначає когнітивний простір Л. С. Гуревич [17, с. 9]. На думку С. В. Банникової, когнітивний простір – це структурована сукупність знань та уявлень, якими володіє кожен представник лінгвокультурного суспільства [3].

Г. Бенкінг пропонує таке визначення когнітивного простору: “Індивідуальна здатність людини сприймати світ, результатом чого є унікальна вербалізація ідей. Виміри когнітивного простору залежать від інформації, навчання та особистого усвідомлення людиною певних предметів” [31].

У педагогіці й психології послуговуються терміном *когнітивна сфера* на позначення “сфера психології людини, пов’язана з її пізнавальним процесом і свідомістю, яка включає в себе знання людини про світ і саму себе” (ПС).

Серед українських науковців, які частково розробляли це поняття, можемо назвати Ю. Л. Трофімова. Дослідник розглядає когнітивну сферу з погляду психології й проводить таку паралель між інтелектом та когнітивною сферою: “Інтелект – досить складне інтегративне психічне явище, що включає в свою структуру пізнавальні процеси та їхні результативні елементи” [29]. На думку дослідника, інтелектуально-творча / когнітивна сфера особистості забезпечує динамічне відбиття дійсності та її перетворення, формування досвіду, побудову моделі світу, регуляцію діяльності. У цій сфері специфічно взаємодіють психічні процеси, забезпечуючи єдиний потік цілісної свідомої відображувальної та перетворювальної продуктивної діяльності [Там само].

В. В. Буряк виокремлює поняття когнітосфери у межах ноосфери, кваліфікуючи когнітивну діяльність як одну із субсфер, як основну характеристику ноосфери [5].

У мовознавстві цим поняттям послуговується В. Л. Іващенко, зокрема у монографії “Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу” (2006) [13], розробляючи суміжне поняття “концептосфера”. Дослідниця зазначає, що терміни *концептосфера* та *когнітосфера* перебувають у квазісинонімічних відношеннях: концептосфера залежно від погляду й позиції дослідника може бути представлена, з одного боку, як окрема когнітивна сфера / система / домен, з другого, – як власне квант когнітивного простору / когнітивної сфери / домену, що породжує поняття металінгвістичної квазісинонімії (=), квазіеквонімії (↔) та квазіієрархії (↓↑). В. Л. Іващенко порівнює можливі варіанти моделювання семантичних відношень між термінами металінгвістичного рівня опису / металінгвінімами, подаючи через скісну кореляцію термінів, засвідчених у різних працях на позначення того самого поняття, знаком ↓ позначає

нижчий рівень перебування метаоддиниці, знаком ↑ – вищий рівень, цифрами 1, 2, 3, 4 – метадіалекти, наприклад:

концептосфера (1) = квант [фрагмент] когнітивної сфери / домену: *концептосфера* ↓↑ когнітивна сфера / домен; *концептосфера* ↔ *концептосфера*;

концептосфера (2) = когнітивна сфера / домен: *концептосфера* / когнітивна сфера / домен ↔ *концептосфера* / когнітивна сфера / домен;

концепт (1) = квант [одиниця] *концептосфери* (1): *концепт* ↓↑ *концептосфера* ↓↑ когнітивна сфера / домен; *концепт* ↔ *концепт*; *концептосфера* ↔ *концептосфера*;

концепт (2) = квант [одиниця] *концептосфери* (2): *концепт* ↓↑ *концептосфера* / когнітивна сфера / домен; *концепт* ↔ *концепт*; *концептосфера* / когнітивна сфера / домен ↔ *концептосфера* / когнітивна сфера / домен;

концепт (3) = *концептосфера* (1): *концепт* / *концептосфера* ↓↑ когнітивна сфера / домен; *концепт* / *концептосфера* ↔ *концепт* / *концептосфера*;

концепт (4) = *концептосфера* (2): *концепт* / *концептосфера* / когнітивна сфера / домен ↔ *концепт* / *концептосфера* / когнітивна сфера / домен [13, с. 106–107].

У “Матеріалах до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики” дослідниця фіксує термін *когнітосфера* з покликанням на термін *концептосфера*, де *концептосфера* – 1) сфера концептів (сукупності концептів) як макрофрагмент когніції людини, що є відображенням дійсності в концептах, а не, скажімо, в сенсibiliях, перцептах, афектах, поняттях, пропозиціях тощо; особливий спосіб пізнання світу та самого себе, в якому задіяні всі рівні психічної організації людини; 2) макрофрагмент когніції, що є місцетворенням концептів у загальнолюдській культурі, тобто в якійсь точці етнічного простору загальнолюдської культури; етнічна *концептосфера* як фрагмент загальнолюдської культури; 3) макрофрагмент когніції, що є місцетворенням концептів в етнокulturі, тобто в якійсь точці функціонального простору етнокulturі (в тій чи іншій галузі знання); функціональна *концептосфера* як фрагмент етнокulturі; 4) макрофрагмент когніції, що є сукупністю концептів, які покривають будь-яку сферу знання (необов’язково функціональну). Синоніми: *концептуальна сфера*, *концептуалізована сфера*, *концептосфера предметної галузі* / *концептуалізована [предметна] сфера*, *когнітивна сфера* / *когнітосфера*, *домен*. Квасисинонім: *ціннісно-смиловий універсум* (МС).

На думку З. Д. Попової й І. А. Стерніна, *концептосфера* є впорядкованою сукупністю концептів, що існують у вигляді загальних уявлень, мисленневих картин, схем, понять, фреймів, сценаріїв, гештальтів, що узагальнюють різноманітні ознаки зовнішнього світу [25, с. 19].

Поняття “когнітосфера” випрацьовує також С. В. Костов у “Тектологічному словнику” (2014), формулюючи таке визначення: “Когнітосфера – це світове середовище, охоплене людським розумом, тобто пізнане людством”. Також учений пропонує синонім до відповідного терміна – *система пізнання* (ТС).

С. Б. Кураш, розробляючи семіотичну структуру тексту, виокремлює поняття “когнітосфера” на позначення людських знань, пресуппозицій

[20]. У “Педагогічному словнику” (2003) Г. М. Коджаспірової та А. Ю. Коджаспірова когнітивну сферу визначено як сферу психології людини, пов’язану з її пізнавальними процесами та свідомістю, що обіймає знання людини про світ і самого себе (ПС). Таке ж визначення подано у праці М. Ю. Олешкова та В. М. Уварова [28].

В. А. Жмуров вважає терміни *когнітивна сфера* і *сфера пізнання* синонімами, акцентуючи увагу на тому, що “сфера пізнання – це пізнавальні процеси: відчуття, сприйняття, пам’ять, мислення, уява” [12].

Нашу увагу привертає *когнітосфера термінознавства* як одна з наукових когнітосфер, лінгвістики зокрема. Самі когнітосфери лінгвістики у такому їх трактуванні поки що не були предметом спеціального вивчення мовознавців, що, власне, й спричинило написання цієї розвідки. Виокремлення когнітосфери термінознавства й оперування відповідним метатерміном якнайкраще розкриває природу й властивості терміна як когнітивно-комунікативної одиниці, особливо сьогодні, коли в термінознавстві активно розпрацьовується комунікативний підхід, що дозволяє бачити в терміні необхідний інструмент професійної комунікації, засіб актуалізації професійних знань у процесі фахової діяльності. Теоретичною основою цього підходу є положення про діяльну природу мови, відповідно до якого мову розглядають як когнітивний процес, який протікає разом із комунікативною діяльністю і забезпечується особливими когнітивними структурами та механізмами в людському мозку [19, с. 23–36]. В осмисленні терміна як специфічного мовного знака послуговуємося положенням про термін як вербалізований результат мислення фахівців, значущий лінгвокогнітивний засіб орієнтації в професійній сфері й найважливіший елемент професійної комунікації.

На думку А. А. Уфимцевої, головна функція мовного знака полягає в тому, щоб за допомогою знакової репрезентації відповідати основним процесам мислення, опосередковано й абстраговано представляти мисленнєвий зміст, який історично закріплюється за знаком у вигляді спільного для членів колективу значення, і на цій основі забезпечувати комунікацію в усіх сферах людської діяльності [30, с. 9]. Специфіка термінів полягає в тому, що вони фіксують результат не пасивного, а живого, активного відбиття фрагментів дійсності, до якого входить і людська практика, зокрема й професійна діяльність. Саме у такій свідомо вибудованій фаховою спільнотою термінології важливо навчитися орієнтуватися. Певні орієнтири актуалізовано у внутрішній формі терміна, яка дозволяє зрозуміти його зміст, відбиває особливості професійної свідомості та слугує джерелом активізації метамовної діяльності фахівців. Зауважимо, що в актах термінологічної номінації отримують позначення ті фрагменти людського досвіду або знання, які входять до певного виду діяльності, внаслідок чого їх відповідно осмислюють та інтерпретують. Тобто термін, на думку О. Й. Голованової, – це одиниця мови професійної комунікації, співвідносна з відповідною одиницею свідомості, яку не можна розглядати окремо від діяльності [8]. Кожна система термінів є когнітивно-логічною моделлю тієї або іншої сфери людського знання та діяльності. Відбиваючи пізнавальний досвід конкрет-

ного співтовариства людей, термін, як зазначає М. М. Володіна, забезпечує можливість конвенційної орієнтації фахівців [7].

В. М. Лейчик запропонував розглядати термін як складне багатошарове утворення, в якому природно-мовний субстрат і логічний суперстрат утворюють відповідно нижній і верхній шари, а серцевину його становить термінологічна сутність [21; 22]. Такий підхід до будови терміна дає всі підстави інтерпретувати його в руслі когнітивно-комунікативного підходу.

Отже, всі зазначені вище трактування свідчать про те, що термін як когнітивно-комунікативна одиниця є одним із мовних репрезентантів когнітивного процесу, точніше когніції фахівця. Відповідно до визначення поняття “когнітосфера”, запропонованого нашими попередниками, поняття “когнітосфера термінознавства” визначаємо як “сфера психології термінолога, пов’язана з його свідомістю й пізнавальним процесом саме у галузі термінознавства, яка, власне, і є знаннями фахівця про термін і самого себе у процесі отримання такого знання”.

Когнітосфера термінознавства у парадигмі наукового знання є фрагментом наукової картини світу.

1. Антонова О. В. Поиск оптимальной коммуникативной стратегии интервью с людьми с ограниченными физическими возможностями / О. В. Антонова // Журналистика постсоветских республик: 20 лет спустя : сб. тр. [международ. науч.-практ. конф.] / [под ред. А. П. Короченского и М. Ю. Казак]. – Белгород : КОНСТАНТА, 2012. – С. 281–287.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–280.
3. Банникова С. В. Прецедентность как лингвокультурный феномен (на материале английских и русских текстов) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Светлана Викторовна Банникова. – Тамбов, 2004. – 182 с.
4. Борсук Л. Ф. Структурно-семантичні та концептуально-когнітивні чинники термінотворення / Л. Ф. Борсук // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 18. – С. 55–62.
5. Буряк В. В. Основи вчення про ноосферу : курс лекцій / В. В. Буряк. – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2010. – 126 с.
6. Вежбицкая С. Г. Язык. Культура. Познание / С. Г. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
7. Володіна М. Н. Теория терминологической номинации / М. Н. Володіна. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1997. – 180 с.
8. Голованова Е. И. Лингвистическая интерпретация термина: когнитивно-коммуникативный подход / Е. И. Голованова // Известия Уральского государственного университета. – 2004. – № 33. – С. 18–25.
9. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
10. Гуревич Л. С. Когнитивное пространство метакоммуникации / Л. С. Гуревич. – Иркутск : ИГЛУ, 2009. – 372 с.
11. Добронравова І. С. Наукові картини світу як складова підвалин наукового пізнання : [електронний ресурс] / І. С. Добронравова. – Режим доступу : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dobr/nauk-k-svitu.html>. – Дата звернення: 03.02.2015.
12. Жмуров В. А. Большая энциклопедия по психиатрии / В. А. Жмуров. – [2-е изд.]. – М. : Джан-гар, 2012. – 864 с.

13. *Іващенко В. Л.* Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / В. Л. Іващенко. — К. : Видав. Дім Дмитра Бураго, 2006. — 328 с.
14. *Іващенко В. Л.* Фрагмент когнітивного моделювання концептосфери художньої культури в термінопоняттях мистецтвознавства / В. Л. Іващенко // *Мовознавство*. — 2005. — № 1. — С. 35–44.
15. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — Волгоград : Перемена, 2002. — 432 с.
16. *Керимов Р. Д.* Лингвокогнитивные аспекты изучения немецкой политической метафоры // *Гуманитарный вектор* : Серия “Филология. Востоковедение”. — 2013. — № 4 (36). — С. 155–164.
17. *Кошкин В. М.* Введение в естествознание. Программа-путеводитель с комментариями, указателем литературы и Интернет-ресурсами : учеб. пос. [для студ., препод. и для самообразования] / В. М. Кошкин, И. В. Синельник, А. Г. Шкорбатов. — Харьков : НТУ «ХПИ», 2006. — 164 с.
18. *Красных В. В.* Свой среди чужих: миф или реальность / В. В. Красных. — М. : Гнозис, 2003. — 375 с.
19. *Кубрякова Е. С.* Когнитивные аспекты словообразования и связанные с ним правила инференции (семантического вывода) / Е. С. Кубрякова // *Новые пути изучения словообразования славянских языков* : [2-ое засед. Междунар. комиссии по славянскому словообразованию (Магдебург 9–11.10.97)]. — Sonderdruck, 1999. — С. 23–36.
20. *Кураш С. Б.* К проблеме семиотической структуры текста (дискурса) как информативного целого / С. Б. Кураш // *Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин* : материалы междунар. науч. конф. : [в 2 ч.]. — М. : МозГПИ, 2001. — Ч. 1. — С. 93–97.
21. *Лейчик В. М.* Обоснование структуры термина как языкового знака понятия / В. М. Лейчик // *Терминоведение*. — М. : Московский лицей, 1994. — № 2. — С. 5–16.
22. *Лейчик В. М.* Проблемы отечественного терминоведения в конце XX века / В. М. Лейчик // *Вопросы филологии*. — 2000. — № 2. — С. 20–30.
23. *Лихачев Д. С.* Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. — 1993. — Т. 52. — № 1. — С. 3–9.
24. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика : учеб. пос. [для вузов]. — Минск : Тетра-Системс, 2005. — 256 с.
25. *Попова З. Д.* «Слабые места» публикаций по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин // *Язык. Этнос. Картина мира*. — Кемерово : Графика, 2003. — С. 16–23.
26. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — С. 617–618.
27. *Серебренникова Е. Ф.* Лингвистика и аксиология : этносемиотрия ценностных смыслов : коллективная монография / Е. Ф. Серебренникова [та ін.]. — М. : ТЕЗА-УРУС, 2011. — 352 с.
28. Современный образовательный процесс, основные понятия и термины / [авт.-сост. М. Ю. Олешков, В. М. Уваров]. — М. : Спутник+, 2006. — 191 с.
29. *Трофімов Ю. Л.* Психологія : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. Л. Трофімов [та ін.] ; [за ред. Ю. Л. Трофімова]. — [вид. 3-тє.]. — К. : Либідь, 2001. — 558 с.
30. *Уфимцева А. А.* Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. — М. : Наука, 1974. — 205 с.
31. *Benking H.* Creating, Blending, Concerting, and Sharing Global Workspaces of the Mind: Sign and Symbol Grounding in the Cognitive Panorama (3Space/Time) : [electronic resource] / H. Benking. — Mode of access : <http://benking.de/dialog/r-benking.html>.
32. *Gregory B. Newby.* Cognitive Space and Information Space / Gregory B. Newby // *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. — 2001. — Vol. 52. — Issue 12. — P. 1026–1048.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- МС – *Іващенко В. Л.* Матеріали до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики : [електронний ресурс] / В. Л. Іващенко. – Режим доступу : <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/31/>.
- ПС – *Коджаспирова Г. М.* Педагогический словарь / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Изд. центр «Академия», 2003. – 176 с.
- ТС – *Костов С. В.* Тектологический словарь : [электронный ресурс] / С. В. Костов. – Режим доступа : [<http://www.kostov.ru/Works%20on%20Terminarium%20in%20Russian/010.%20K.htm>].
- КСКТ – *Кубрякова Е. С.* Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : ИПО «Лев Толстой», 1996. – 245 с.

D. O. Dobropolska

THE CONCEPT OF COGNITIVE SPACE. THE COGNITIVE SPACE OF TERMINOLOGY AS A PART OF COGNITION IN THE SCIENTIFIC VIEW OF THE WORLD

This article deals with defining the concept of cognitive space which is gradually included in the scientific use, also allied concepts are analyzed. The concept “cognitive space of terminology” and its place in the paradigm of scientific knowledge is defined. The concept “view of the world” in correlation with the concept “scientific view of the world” is commented. Cognitive space of terminology as a part of scientific knowledge in the linguistic view of the world is described.

К е у w o r d s: the cognitive space, the cognitive space of terminology, view of the world, scientific view of the world, linguistic view of the world.